

Яремчук В.Д.

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса
Національної академії наук України

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА ЯК «ВІКНО МОЖЛИВОСТЕЙ» ДЛЯ КРИСТАЛІЗАЦІЇ ТА ВТІЛЕННЯ ІДЕЇ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ

У статті висвітлюється проблема формування в українській політичній думці засад соборності України, які знайшли свої завершені форми у роки Першої світової війни. Згаданий процес розглядається як далеко не лінійний, як відображення історичного розвитку української нації, наслідок накопиченого досвіду (починаючи від соборницьких ідей, висловлених Кирило-Мефодіївським товариством, Головною Руською Радою), потужності національно-визвольного руху, впливу на нього багатьох зовнішніх чинників, включаючи політичні режими країн перебування. Їхня сукупність визначила певну відмінність у формуванні ідеї соборності підросійських та підавстрійських українців, яка все більше насичуючись державницьким змістом, тривалий час мала обмежено-регіональний характер й зводилася до об'єднання українських етнічних теренів Наддніпрянської та Західної України у складі побудованих на федеративних засадах оновлених Росії та Австро-Угорщини.

Особлива увага приділена «міліарному фактору» – світовому воєнному конфлікту, який активізував національно-визвольний рух, прискорив еволюцію ідеї соборності, перетворивши її на політичну програму боротьби за соціальне і національне визволення, побудову власної держави у всеукраїнському змісті. Скориставшись моделлю «множинних потоків» (Дж. Кінгдон) ми можемо констатувати, що в умовах Першої світової війни для українців було створене «вікно можливостей», яке не лише сприяло кристалізації ідеї соборності в основу якої було покладено національний інтерес, примат об'єднання розділених коронами українців в єдиній суверенній державі, але й створило умови для її успішної реалізації з початком Української революції 1917 р. Мова йде про перетворення проблеми соборності на провідний «порядок денний» національного суспільно-політичного руху, перехід від орієнталістської до самостійницької стратегії, наявність політичних сил, здатних втілити ці настанови.

Ключові слова: соборність України, Перша світова війна, «вікно можливостей».

Постановка проблеми. ХХ століття стало переламним в історії українського народу, який тривалий час був розпорошений між багатьма державами й перейшовши у стан «неісторичного народу», «аморфної етнографічної маси» опинився перед перспективою втрати національно-ідентичності та суцільної асиміляції. Саме в роки Першої світової війни, яка стала відповідним каталізатором політичних процесів, український національно-визвольний рух спромігся не лише сформулювати новітню ідею соборності України, об'єднати спільною метою українців в Російській та Австро-Угорській імперіях, але й досягнути значного поступу у цивілізаційному поступі – створити регіональні Українську Народну Республіку, Західноукраїнську Народну Республіку, об'єднати їх в єдину державу, що на наступне століття стало символом звитяги українського народу, його державницької та соборницької традиції.

Звернення до проблеми соборності України, її практичного втілення у роки Першої світової війни, отриманого досвіду і уроків має як наукову (зважаючи на необхідність переосмислення накопиченого емпіричного матеріалу, врахування нових методологічних підходів пізнання), так і політичну актуальність. Це пов'язано з тим, що у нинішніх умовах феномен соборності набув нової якості – єдності і консолідації українського суспільства у боротьбі проти широкомасштабного вторгнення РФ, захисті Української держави та її проєвропейського вектору розвитку, забезпеченні права на існування української нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глибоке вивчення проблеми соборності України, досвіду її першої спроби реалізації на початку ХХ ст. розпочалося наприкінці 1990-х рр. після того, як відбулося переосмислення наукового доробку радянської доби, накопичення нових історичних знань, застосування нових методологіч-

них підходів. Щодо порушеної проблеми – зв'язку феномену соборності в українській політичній думці і міліарного чинника, то вона знаходила здебільшого побіжне висвітлення (виходячи з завдання авторів) як у спеціалізованих дослідженнях, так і загальних працях з політичної історії України, біографістики. Серед найбільш помітних у цій царині можна відмітити роботи В. Сергійчука («Українська соборність. Відродження українства в 1917–1920 роках»; 1999), Т. Бевз («Ідея соборності в програмних документах українських політичних партій»; 1999), І. Гошуляка («Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки)»; 2009), В. Солдатенка («Проблеми історіографічного освоєння концептуальних засад української соборності в 1917–1920 роках»; 2023), колективні монографії («Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність»; 2022), наукові збірники («Соборність України: Від зародження ідеї до першої спроби реалізації»; 2000), конференції та круглі столи («Соборність України: історичний контекст і виклики сьогодення»; 2015, «Соборність України: історія і сучасність»; 2023) та ін. Поряд з цим значна кількість сучасних досліджень не знімає необхідності звернення до спадщини безпосередніх учасників соборницького процесу періоду Великої війни, громадсько-політичної та наукової еліти, аналізу еволюції їхніх думок, тим більше, що частина з них стала бібліографічною рідкістю.

Метою статті є обґрунтування об'єктивного характеру соборницького процесу українців у період Першої світової війни, яка створивши необхідні умови («вікно можливостей») прискорила як кристалізацію ідеї соборності України, що базувалася на попередніх теоретичних напрацюваннях, мала регіональні особливості, пов'язані з перебуванням великих масивів українців у складі Російської та Австро-Угорської імперій, так і початок її реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перша світова війна (1914–1918 рр.), вибух якої був обумовлений зіткненням політичних та економічних інтересів провідних держав світу каталізувала і супутню проблему – наростання національно-визвольної боротьби, загострення протистояння між поневоленими народами і імперіями. Хід війни, виснаження її учасників поставило на порядок денний проблему вирішення «національного питання» численних недержавних народів Європи до яких відносився і розірваний кордонами український народ. Останнє прискорило й еволюцію української політичної думки сприяючи перетворенню ідеї державності, яка до

війни перебувала у відокремлених регіональних рамках (Наддніпрянська Україна, Західна Україна), у стійку форму політичних змагань українців, наповнену соборницьким змістом.

Варто нагадати, що починаючи з середини XIX ст., а це відображало усталену триступеневу схему європейських національно-визвольних рухів, сформульовану М. Грохом («академічний», «культурницький» та «політичний» етапи), формування взаємопов'язаних між собою ідей соборності та державності в Наддніпрянській та Західній Україні відбувалося хвилеподібно. Воно відображало як якісний стан українського національно-визвольного руху, так і впливи на нього з боку європейських національних рухів, політичних режимів країн перебування українців.

Знаковими віхами у формуванні згаданих ідей стала діяльність на Великій Україні Кирило-Мефодіївського товариства (1845–1847 рр.) з його ідеями «українського панславізму», «автономізму», «народовладдя», бачення Наддніпрянської України разом з Галичиною та Кримом як складової демократичної конфедерації/федерації слов'янських народів – «І встане Україна, і буде непідлеглою Річ[чу] Посполитою в союзі слов'янським» [1, с. 258]). В Західній Україні це було пов'язано з виникненням на революційній хвилі «Весни народів» першої національної громадсько-політичної організації (на відміну від Наддніпрянщини – легальної) – Головної Руської Ради (1848 р.), яка задекларувала, що представляє «рутенів», окремих від поляків і великоросів, частину одного 15-мільйонного народу, проживаючого від Тиси в Угорщині до Дону і Кубані в Росії [2, с. 421].

До розробки проблеми державності у всеукраїнському змісті були залучені і перші українські політичні партії, які почали виникати в останньому десятиріччі XIX ст., й розглядали вирішення цієї проблеми через призму національного та соціального визволення. Значний вплив на розвиток ідеї соборності мала брошура М. Міхновського «Самостійна Україна» (1900 р.) де він окреслив терени майбутньої держави («Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі»), а також висловив готовність втілити її силовим способом («Ми виголошуємо, що ми візьмемо силою те, що нам належить по праву, але віднято в нас теж силою») [3, с. 36–37, 42]. В цілому, українські лідери прагнули довести право українців на своє існування і самобутність, зберегти націю від асимілювання, доводили про автохтонність та етнічну єдність

населення Наддніпрянської України, Галичини, Буковини та Закарпаття ще з княжих часів Русі, що формувало відповідну теоретичну базу для становлення духовної, мовної, територіальної соборності українського народу. Однак на той час це були утопічні ідеї, які не мали чітких обрисів. Натомість досвід перебування у складі двох імперій вносив певні регіональні корективи у розробку стратегії національного суспільно-політичного руху, обрання шляхів та інструментів до об'єднання національних загалів.

Так, в Західній Україні в умовах конституціоналізму та розвинутих буржуазних свобод втілення самовизначення українців традиційно бачилося у межах європейської спільноти, поступової трансформації Австро-Угорщини у федеративну державу. В Наддніпрянській Україні ж, виходячи з того, що вирішення «українського питання» було можливим лише за умови ліквідації самодержавства, це пов'язувалося з докорінним злом політичної системи Російської імперії. Місцева громадська і політична еліта була просякнута ідеями федералізму, що підживлювалося надмірними сподіваннями (як виявилось безпідставними) на загальноросійський визвольний рух, російську версію інтернаціоналізму (гасло «право націй на самовизначення» тощо).

У такому стані – без чіткої концепції національного державотворення, опрацьованої стратегії й організаційних структур здатних втілити її у життя українці вступили в період Великої війни. Зазначимо, що враховуючи реалії багатоголового бездержавного існування українська еліта ще у другій половині XIX ст. розглядала європейський конфлікт, який міг призвести до порушення геополітичної рівноваги, послаблення/руйнації Російської чи Австро-Угорської імперій, як сприятливий чинник у справі об'єднання українських земель, отримання певної державної суверенності. Однак реально, як стверджували вітчизняні дослідники [4, с. 136–137], аж до початку другого десятиріччя XX ст. «міліарний аспект» (через поширені антимілітаристські настрої, відсутність необхідних умов) в якості радикального інструменту у вирішенні «українського питання» в українській політичній думці не ставився на порядок денний.

Відображенням цього були погляди М. Драгоманова, бачення ним загальних перспектив українського політичного руху, висловлені в період розгорнутих репресій проти українства (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р.) у роботі «Передне слово» до Громади (1878 р.).

Перший сценарій (як цілком неможливий) був пов'язаний з «повстанням українців проти Австрії та Росії», як це робили італійці за свою державну спільність за допомогою наполеонівської Франції. Більш ймовірним був другий сценарій – внаслідок військової поразки однієї з імперій (ймовірніше це мала бути значно слабша Австро-Угорщина, «не найкращий варіант») об'єднатися українцям у великий етнічний масив при одній з держав і продовжити «спільну працю проти усякої неволі». Однак цілком прагматичним і доступним для українців вважався третій варіант (без повстання і кривавої війни) – добиватися у межах тих держав, під котрими вони перебувають, «усякої громадянської волі за поміччю других пород, котрі теж піддані тим державам» [5, с. 293–300]. Через декілька років М. Драгоманов (Конституційний проект «Вольний Союз – Вільна Спілка»; 1884 р.), виходячи зі сподівань на демократичну трансформацію Росії, підтвердив свою точку зору щодо нереальності та недоцільності дотримання українцями стратегії політичного сепаратизму [6].

Жорсткі спроби самодержавства остаточно покінути з «українським питанням», особливо після поразки революції 1905–1907 рр., впровадження у життя Основних Законів Російської імперії (1906 р.) згідно яких держава трактувалася як «єдина і неподільна», переслідування українських політичних партій призвело до того, що український політичний рух Наддніпрянщини до початку світового воєнного конфлікту знаходився на рівні гуртківщини, не маючи можливості об'єднати свої зусилля, очолити народні маси. В період політичної реакції український народ остаточно перетворився на об'єкт репресивної політики самодержавства, що робило цивілізаційний поступ українства в умовах самодержавства цілковито неможливим. Будь-яка активність українців включаючи і культурно-освітню та громадську сферу розцінювалася владою як прояви «мазепинства», «шкідливого українофільства», «сепаратизму». Ускладнювало ситуацію і те, що під впливом офіційної доктрини (включаючи наративи щодо «штучності» українського народу, втрату ним політико-історичних прав) подібними настановами було просякнуте і російське суспільство, представники російського революційного і ліберального середовища [7], мало відрізнячись від царської бюрократії.

Лише Балканська криза, яка невдовзі переросла у локальні війни (1912–1913 рр.) й прогнозовано вела до майбутнього російсько-австрійського конфлікту спонукала лідерів громадсько-полі-

тичного руху Наддніпрянської України розпочати дії у напрямі розробки стратегії національного руху, яка мала об'єднати розрізнені залишки політичних партій навколо спільної платформи («самостійницької політичної акції російських українців» [8, с. 19]). На той час це було можливим лише на еміграції. Результатом низки нарад (Львів, 1911 р.) до яких були залучені функціонери УСДРП, один з теоретиків українського консерватизму В. Липинський, мало бути окреслення програми самостійного національного руху під час війни, передусім звільнення України від російського поневолення. Утім вже на той час ця ідея, відображаючи як уподобання учасників, так і незначний потенціал національно-визвольного руху, розкололася на напрями, що суперечили один одному – головним чином на «самостійницький» (опора на власні сили, національне повстання) та «сепаратистський» (орієнтація на Австро-Угорщину). Невирішеним (як відображення «українського дуалізму» – вибору пріоритету між «соціальним» та «національним», а також прагнення до дотримання «чистоти» ідейних принципів) залишалося питання щодо можливості співпраці з буржуазними партіями [9, с. 32–35].

Згадані наради засвідчили факт, що українське суспільство Наддніпрянщини, його еліта були ще не готовими до чіткого формулювання національного інтересу, його відстоювання. Поряд з цим вони завершилися і певним здобутком – ухваленням програмної платформи в якій обґрунтовувалася необхідність створення шляхом національної революції Української держави у формі демократичної республіки. Передбачалося, що перехідним етапом до суверенної держави могло бути й прилучення України або її частини до Австрії [10, с. 35]. Про різне бачення перспектив українського державотворення в умовах неминучого наближення європейської війни свідчив і зміст виступу Д. Донцова на II всеукраїнському з'їзді студентів (Львів, 1913 р.) з рефератом «Сучасне політичне положення нації і наші політичні завдання», реакція на нього з боку ширшого загалу. У своєму виступі він рішуче відкинув традиційну на Наддніпрянській Україні федералістсько-автономістську програму («самостійна Україна в злуці з Росією») протиставляючи їй гасло «політичного сепаратизму» – збройної боротьби за створення соборної і самостійної України у складі об'єднаних підросійських та підавстрійських українських земель [11, с. 17, 27–29]. Зауважимо, що зміст реферату Д. Донцова викликав рішучу підтримку з боку делегатів з'їзду, громад-

ськості Галичини, однак був зустрінутий прохолодно українською політичною еміграцією, а російською – вороже [12, с. 101].

Отже, незначні ресурси української політичної еміграції, її ідеологічна поляризація, непопулярність ідей самостійництва, політичного сепаратизму та австрофільства стали на заваді створення у передвоєнну добу конструктивного об'єднуючого центру Наддніпрянщини, який би об'єднав громадсько-політичну еліту, суспільство на широкій платформі національного звільнення й початку власного державотворення.

Далеким від оформлення програми національного поступу в умовах війни був і український громадсько-політичний рух в Австро-Угорщині, який традиційно був просякнутий австролялізмом, що виглядало цілком обґрунтовано¹.

Підставою для цього був помітний прогрес у становищі українства в імперії (це стосувалося виключно австрійських провінцій Галичини та Буковини), досягнутий у другій половині XIX – початку XX ст., розбудова національних політичних, громадських, господарських та освітніх інституцій, посилення участі українців у роботі уряду та парламенту, крайових сеймів. Зважаючи на існуючу міжетнічну конкуренцію, загрози національним інтересам з боку межуючих більш потужних національних загалів (поляків, угорців, румун) українці надавали належне центральній владі Габсбурзькій імперії (як верховного арбітра), розглядаючи її як гаранта національного поступу. На початку XX ст. легальний національний рух істотно знизив «темпи». На це вплинули як поразка російської революції 1905–1907 рр., що сприяло поглядам у непорушності усталених кордонів Європи, так і лібералізація політичного режиму Австрії. У цих умовах західноукраїнська політична еліта, яка опинилася в полоні власних ілюзій щодо безпосереднього залучення до політичних процесів, близьких перспектив у вирішенні національних домагань виключно в межах конституційного процесу помітно втратила свою радикальність, започаткувавши політику політичного опортунізму («ера фінансово-економічна»; М. Грушевський), змістивши акценти національного руху з політичної до господарсько-економічної галузі, прагнучи до політики політичних компромісів та порозуміння з офіційним Віднем [13, с. 10–12].

¹ На переконання С. Рудницького це було відображенням того, що напередодні світової війни з усіх держав, які панували над українськими землями, лише Австрія не перебувала у «конфлікті з українською політичною ідеєю» (Див.: Рудницький С. Україна з погляду політичної географії. Zbruc. URL: <https://zbruc.eu/node/51853>).

Втім розуміння наростаючої небезпеки війни призвело до того, що заходами переважно опозиційно налаштованої української еліти (зокрема належної до РУРП) в Галичині та Буковині на зламі XIX–XX ст. почали з'являтися перші українські парамілітарні організації («Сокіл», «Січ», «Пласт», «Січові стрільці» та ін.) метою яких була підготовка молоді до втілення ідеї державної самостійності України. До Першої світової війни національний парамілітарний рух охопив декілька десятків тисяч осіб. Значною мірою саме його вихованці стали базою для формування добровольчого легіону Українських січових стрільців (УСС) у складі збройних сил Австро-Угорщини та Української галицької армії (УГА) доби існування ЗУНР.

Цілком очікуваним виглядало і прагнення провідних українських політичних сил завчасно заявити про свою політичну орієнтацію. Так, на початку другого десятиріччя XX ст. серед українців Галичини та Буковини проглядалися три провідні політичні напрями: «австроляльний» (головний), спрямований на досягнення національно-територіальної автономії у вигляді українського коронного краю; «самостійницький» (українські соціал-демократи) та «москвофільський». Два останні напрями викликали занепокоєння з боку австрійської влади. Адже окрім москвофілів, які сповідували приєднання до Російської імперії, найбільш радикальні українські сили пропагували ідею об'єднання 30-ти мільйонів «рутенів-малоросів» по обидва боки кордону у самостійну державу, що, безумовно, суперечило державним інтересам Австрії.

Однією з центральних подій політичного життя українців Галичини стала нарада за участі 200 представників українських парламентських партій (грудень, 1912 р.). Суть її рішень, які базувалися на інтересах «українського народу по обох боках кордону», полягала у наступному: у випадку збройного конфлікту українці «однозгідно і рішучо» мали стати «по стороні Австрії, а проти Російської імперії як найбільшого ворога України» [14, с. 634]. Згадана позиція не виходила за межі висловлення вірнопідданих почуттів українців – громадян Австрії. У ній не містилося акцентування на національному інтересі, включаючи і необхідність відновлення української державності. Ця позиція галичан була підтримана і на Буковині. Тоді ж була оприлюднена і особлива «самостійницька» позиція українських соціал-демократів обох коронних країв, яка щодо кінцевої мети у війні виявилася набагато радикальнішою від інших партій. Так, лідери галицької УСДП висували примат досягнення «політичної

незалежності» України [15, с. 433]. Із закликами не покладати надмірних над на імперію Габсбургів, а покладатися на власні сили виступала і буковинська УСДП («Народ український самий себе визволить власними силами і самий здобуде свою незалежність і поставить демократичну республіку України») [16, с. 325].

У зв'язку з цим зазначимо, що політична орієнтація української політичної еліти, суспільства Галичини і Буковини була далекою від консерватизму чи обмеженості. Як зазначав з цього приводу Л. Цегельський, «галицькі Українці ведуть свою політику самі за себе, яка їм добра та яку їм диктує їх положення в Австрії» [17, с. 384]. Тим більше, що до початку Першої світової війни не лише український, але й інші народи, значно сильніші і амбітніші (угорський, чеський, польський) рішуче не висували питання про відокремлення від Австрії, досягнення державного суверенітету своїх етнічних територій. Бездержавні народи Австро-Угорщини, отримуючи сигнали від влади щодо сприяння у їхньому національному розвитку, займали оборонські позиції, прагнучи до збереження її цілісності.

Як бачимо, майбутню війну підавстрійські українці пов'язували з істотною зміною політичної системи Австро-Угорщини, її демократизацію, процесом національного звільнення, що мало підготувати ґрунт і до вирішення національного питання у всеукраїнському масштабі. Майбутнє звільненої від Росії Наддніпрянської України бачилося досить нечітко, переважно у створенні української держави, пов'язаної у будь-який спосіб з династією Габсбургів. У даному разі, тут окрім прагнення перенести на Наддніпрянщину власний досвід проглядалася спроба українських політиків реанімувати німецько-прусську доктрину О. Бісмарка 1880-х рр. щодо «Київського королівства» і таким чином бути причетними до «великої» політики [18]. Значною мірою така тактика була ризикованою, адже не враховувала численних факторів європейської геополітики, куди «українське питання», абсолютно не знане, увійшло випадково. Загалом ж українська громада Австро-Угорщини (Галичина, Буковина), її цілком легальні громадсько-політичні інституції перед загрозою російської інвазії напружувала зусилля у пошуках найбільш оптимальної стратегії дій, посиленні комунікації з суспільством, його консолідації на засадах реалізації національного інтересу, яке у роки війни мало увійти у завершальну стадію.

З вибухом Першої світової війни у липні 1914 р. політична орієнтація українських громад-

сько-політичних сил виявилася доволі прогнозованою. Щодо Наддніпрянської України, то практичний параліч національного структурованого руху, порушена комунікація з широкими колами суспільства призвели до того, що гарячковий пошук найбільш оптимальної стратегії, яка б відповідала національному інтересу, лише поглибив розкол в середовищі української еліти. Як зазначав щодо цього В. Винниченко українська еліта з початком війни опинилася в різних, гостро опонуючих між собою таборах, сподіваючись «на руську ласку, на німецький штик і на себе». Тобто, мова йшла про провідні напрями – «оборонський» (I) зі сподіванням на малоімовірний варіант утворення за умови перемоги царської Росії української автономії на Наддніпрянщині; маловпливовий – «сепаратистський» (II) з наміром завдання військової поразки Російській імперії (найменше «з двох лих»), а також пов'язаний з «українською орієнтацією» (III), на той час найменш реальний напрям, що сповідував національне повстання (надія «на себе, на свої сили, на рятунок своїми власними силами, силами своїх працюючих мас» [19, с. 39–41].

Наслідком цих реалій стало те, що на теренах Російської імперії, незважаючи на певні зусилля (з боку ТУП, УСДРП, УСД «Спілка», УПСР, УНП, української політичної еміграції) український громадсько-політичний рух продовжував знаходитися у стані невизначеності, не зумівши сформувати певного організаційного центру з чіткою інтегруючою програмою політичних дій. У політичному дискурсі української еліти і надалі вирували різновекторні настанови (від автономістсько-федералістських засад до повної суверенності України). Розпочаті ж репресії (арешт. М. Грушевського, розгорнута боротьба проти «південноросійських сепаратистів», недопущення поширення закордонних видань), відмова царизму у співпраці навіть з лояльним крилом українства, відсутність підтримки з боку загальноросійського революційного політичного руху, ще більше звузили можливості національного руху. За цих обставин саме Австро-Угорщині судилося бути тим тереном, де українці мали можливість і надалі артикулювати та відстоювати у різноманітних інституціях свої прагнення, все більше концентруючи увагу на необхідності створення соборної Української держави.

Варто зазначити, що розпорошення сил, відсутність об'єднуючої програми дій, політична пасивність були притаманні й іншим народам Російської імперії. Наприклад, це стосувалося Фінляндії, яка напередодні війни зберігала певні

залишки автономії. Глибока інтеграція фінської еліти та суспільства до Російської імперії, тривалий період русифікації призвели до того, що ідея досягнення державного суверенітету Фінляндії, як і розриву з Росією, були залишалися нерозвинутими. Ці ідеї були актуалізовані серед фінів лише з ліквідацією самодержавства, а повний розрив з Росією відбувся наприкінці 1917 р. У подібній ситуації перебували і національні рухи Балтії (естонці, латиші, литовці) в середовищі яких не отримали поширення ідеї політичного сепаратизму. Очікувальну позицію займав і кримсько-татарський національно-визвольний рух. Серед кримськотатарських згромаджень були поширені ідеї духовної єдності кримських татар з мусульманами Російської імперії, загальнотюркської солідарності. Через відсутність необхідних умов серед кримських татар не знайшли поширення мусульманські впливи суміжної Туреччини, ідеї політичного сепаратизму, а вирішення національної ідеї до моменту знищення самодержавства не виходило за межі досягнення культурно-національної автономії.

Специфічною, що нагадувала українську, була ситуація у розділеному кордонами польському політичному таборі, який також розглядав світову війну як сприятливе тло вирішення «польського питання». Різною була й орієнтація основних національних загалів – у Галичині його більшість виступала за перемогу Австро-Угорщини, у Королівстві Польському переважали проросійські настрої. Ці настрої підтримувалися діями імператорських дворів – Габсбургів і Романових з боку яких (з наміром використати польський ресурс, нейтралізувати ймовірний сепаратизм) висловлювалися нечіткі обіцянки щодо сприяння у національному поступі поляків (об'єднання етнічних територій, надання обмеженого державного суверенітету тощо) [20, с. 432–433].

Вже на початку війни польський політичний табір спромігся до створення потужних національно-політичних представництв у двох ворожих воєнно-політичних блоках – Антанти та Центральних держав, які дотримувалися прагматичної стратегії в основі якої був польський національний інтерес. Практично, вона зводилася до наступної формули: відродження об'єднаної Польщі шляхом збройного повстання проти трьох окупантів (Німеччина, Австро-Угорщина, Російська імперія) було неможливим. Досягнення цієї мети було можливим лише в умовах конфлікту між самими загарбниками. Через це польським силам лишалось лише обирати доцільну орієнтацію і діяти

[21, с. 77]. Ефективність такої стратегії протилежних, але, по-суті, не ворожих один одному польських політичних таборів («австрофільсько-германофільського» та «русофільсько-антантівського»), чого бракувало українцям, відзначали у свій час і українські учасники подій, наголошуючи на тому, що первинним у виробленні стратегії руху було втілення польської національної ідеї, соборності та державності, а перебування у складі імперій розглядалося як тимчасом [22, с. 15].

Щодо національного проводу Західної України, то його стратегія і бачення втілення державотворчого процесу у роки війни не зазнали особливих змін. Основні обриси політичної думки українства на початку збройного конфлікту зводилися до втілення звичних настанов на зламі XIX–XX ст. – об'єднання українських етнічних земель (Галичина і Буковина) на засадах національно-територіальної автономії в окремий коронний край. Майбутнє ж визволеної з-під Росії Наддніпрянської України бачилося доволі нечітко, виходячи з «австролялістської формули». Як фокусував ці настрої відомий теоретик державотворчих процесів В. Кучабський, «дехто думав лише, щоб відірвати частину Наддніпрянщини від Росії й визволити її, прилучивши до Австрії, дехто мріяв, що Австрія створить якесь Велике Князівство Київське і злучить його унією з Австро-Угорщиною. Дехто мріяв і про те, що Австрія на відбитих від Росії українських землях збудує, навіть, самостійну українську державу й дасть їй на монарха Габсбурга. Перемішалися ось так цілком протилежні ідеї в поглядах загалу галицького українського громадянства: самостійно-державницька ідея й австрофільсько-лялістична» [23, с. 51].

Згадані накреслення намагалися втілювати створювані за сприяння австрійської влади легальні українські політичні представницькі органи – спочатку регіональна галицько-буковинська Головна Українська Рада (1914 р.), а починаючи з 1915 р. – всеукраїнська Загальна Українська Рада (ЗУР) до якої увійшли як представники Галичини та Буковини, так і наддніпрянської політичної еміграції (Союз визволення України; СВУ). ЗУР стала першим всеукраїнським політичним представницьким органом, яка у своєму Маніфесті «До всіх народів цивілізованого світу!» (1915 р.) проголосила про намір вирішення «українського питання» у всеукраїнському сенсі – створення вільної, самостійної України на Сході та коронного краю (Галичина, Буковина) в Австро-Угорщині. На здійснення цих намірів була спря-

мована практична діяльність інституції – актуалізація в політичних колах Австро-Угорщини і Західної Європи проблеми української державності, створення першої національної військової формації – УСС.

Безумовні успіхи в організаційній сфері національного руху були підкріплені і напрацюваннями в теоретичній сфері. Так, у роки війни вийшли друком праці основоположника української політичної географії С. Рудницького, який доводив про нагальну необхідність створення Української соборної держави. Свою оригінальну концепцію української державності і соборності, впливу на них військового чинника він виклав у науковій розвідці «Україна з погляду політичної географії» (написана у 1914 р., вийшла друком у 1916 р.). Констатація того, що називалося ще у той час Україною (до 850 тис кв. км. суцільного «простору Європи, заселеного українським народом»), існуючі державницькі традиції та непоодинокі спроби щодо відновлення самостійної державності, давала йому підстави для твердження щодо існування феномену політично-географічної єдності України, тобто ґрунту для створення соборної української держави [24]. У брошурі під назвою «Der östliche Rriegsschauplatz» (Відень, 1915 р.) С. Рудницький стверджував про появу нового сприятливого чинника у створенні «самостійних національних держав», що стосувалося і України. Ці нові держави мали стати частиною нової геополітики Європи («охоронний вал» проти Росії) [25, с. 59–60].

Серед авторів, які у своїх наукових та публіцистичних творах об'єднували проблеми державності та соборності був і відомий український соціолог і етнолог з Наддніпрянщини, один з провідних європейських фахівців з теорії нації та національних відносин О.-І. Бочковський. У своїй науковій розвідці «Фінляндія та фінляндське питання» (видана у Відні у 1916 р. Союзом визволення України) він підкреслював, що світова війна відкрила для українців поряд з іншими недержавними народами перспективу «здійснення державно-самостійницьких ідеалів». Першорядну увагу автор звертав на Наддніпрянську Україну – «головний центр власної державності» аргументовано доводячи, що українці поряд з фінами та поляками входили до кола найбільш зрілих національних організмів, що мали необхідні умови для побудови держави. Щодо ж українського національно-визвольного руху, то перед ним, подібно до польського, стояли завдання не лише утвердження державної суверенності,

але й об'єднання розірваних кордонами національних загалів. Запорукою втілення державницьких прагнень українців автор вважав обов'язкове визволення з «царського ярма», відрив Наддніпрянщини від деспотичної Російської імперії в межах якої ставлення до українців було незмінно-зневажливим – т. зв. «неісторичний народ», «аморфна етнографічна маса», нездатна як до окремішнього національно-культурного життя, так і «витворення власної державності». Остаточне втілення «державно-соборницьких ідеалів» українців бачилося О.-І. Бочковським шляхом об'єднання підросійських та підавстрійських українців в єдиній суверенній державі. Враховуючи воєнні реалії однією з форм такої держави могла бути окрема «автономна одиниця» у складі конституційної Австрії [26, с. 3–7].

В ході імперіалістичної війни українська політична думка доходила і до більш концептуальних висновків. Як зазначав, наприклад, у 1916 р. галицький публіцист та громадський діяч М. Лозинський, всі розуміли, що успіх українського державотворення був залежним від результатів війни. У випадку перемоги імперії Романових осередок «мазепинства» в Австро-Угорщині мав бути знищений, а всі завойовані західноукраїнські землі згідно з доктриною «збирання російських земель» – прилучені до Росії. Розуміння було і наступного – головним інструментом у ліквідації воєнної потуги та загального ослаблення Російської імперії (її розпаду) був блок Центральних держав. З перемогою цього природнього союзника українці пов'язували збереження національного життя в Австро-Угорщині та створення підстав для визволення з-під російського панування Наддніпрянської України. Однак проблема полягала у тому, що Центральні держави вели війну «не в українським, тільки в своїм власним інтересі» [27, с. 45–47], що змушувало українців позбутися колишніх якостей статистів і стати активним суб'єктом політичних подій, використати на свою користь історичний шанс у справі втілення ідей державності і соборності.

Розуміння цих реалій стало настановою до об'єднання зусиль українців різної політичної орієнтації, створення міжпартійних політичних представницьких органів (практичних майданчиків по формуванню політики), зближення позиції української еліти Східної та Західної України, що ґрунтувалося на визнанні спільної мети – створення української держави у всеукраїнському масштабі. Загалом, ми можемо стверджувати що у роки війни було створене «вікно можливос-

тей», яким українці спромоглися скористатися. Базуючись на сучасних методологічних прийомах (Дж. Кінгдон [28, р. 20–21], П. Керні, Е. Сент-Денні [29]) цю сприятливу ситуацію ми можемо «розкласти» на складові («політичні потоки»), які посилювали одна одну, ставали умовою досягнення успіху загальної справи:

- формування актуального «порядку денного» суспільно-політичного руху, який відповідає запитам часу;

- вибір з альтернатив та ухвалення на основі наявного досвіду та ресурсів найбільш оптимального політичного рішення;

- наявність як консолідованих політичних сил, вмотивованих і здатних втілити ухвалене політичне рішення/програму, так і високий рівень підтримки запропонованого рішення з боку суспільства.

Безпосереднім каталізатором процесу українського державотворення стала викликана війною російська Лютнева революція 1917 р., яка в умовах паралічу влади в Російській імперії відкрила перспективу перенесення у практичну площину одвічної мрії українського народу щодо об'єднання національного загалу у межах власної держави. Реалізація цих планів була істотно ускладнена значним послабленням у роки війни українського визвольного руху на Наддніпрянській Україні, відсутністю його організаційних структур та легітимних лідерів загальнонаціонального масштабу, недостатнім рівнем консолідації українського суспільства, що у сукупності були далекими від потреб «революційних зрушень». Про це свідчили і безпосередні учасники революційних подій, зокрема П. Феденко («загальна невідготовленість України») [30, с. 62], О. Лотоцький (невтішні наслідки «кількасот літнього національного виснаження») [31, с. 319], В. Дорошенко («революція застала нас... «не свідомими своїх національно-державних завдань членами української нації, а громадянами російської імперії українського походження») [31, с. 321].

Незважаючи на це, вже на початку березня 1917 р. у Києві заходами українських політичних партій та громадських організацій було утворено перший національний представницький орган – Центральну Раду, яка очолила державотворчі процеси й у листопаді 1917 р. своїм III Універсалом проголосила про утворення УНР (як складової «федерації рівних і вільних народів» Росії), а згідно IV Універсалу (січень 1918 р.) – повну суверенність держави територія якої поширювалася на 9 губерній Наддніпрянщини. Нового змісту у цей час набув і процес соборності, який

окрім об'єднання українських етнічних територій, був спрямований на консолідацію української нації, гармонізацію міжетнічних відносин, проведення необхідних реформ в політичній і соціально-економічній сферах.

Революційні події на Наддніпрянській Україні стали потужним поштовхом до перенесення соборницького ідеалу у сферу практичної дії і на західноукраїнських землях, кардинального перегляду його суті – переходу від різних форм автономії до повної державної суверенності. З проголошенням УНР підавстрійські українці вперше отримали доконаний факт ймовірності досягнення своєї мети, розглядаючи державне будівництво на Великій Україні як переддень власного національного визволення. За цих обставин західноукраїнський політичний провід прискорює дистанціювання від офіційного Відня, наближаючись до «точки неповернення» щодо імперії Габсбургів.

На зламі 1917–1918 рр. з боку західноукраїнського політикуму майбутнє нації бачилося за двома найбільш вірогідними сценаріями – стати рівноправним членом австрійської федерації, а у випадку розвалу імперії – самостійно проголосити українську державність, що відкривало шлях до об'єднання з Великою Україною [32, с. 26–27, 32–33]. В умовах наближення воєнної катастрофи Австро-Угорщини, небезпечної активності суміжних національних рухів (поляків, угорців, румун), які відверто претендували на українські етнічні землі, найбільш радикальні політичні сили Галичини та Буковини вже наприкінці 1917 р. почали все активніше ініціювати перехід національного політичного руху від федералістської платформи до повної суверенності і соборності української держави, розгортання спільних дій з наддніпрянцями («разом з українським народом Росії переможемо всі забори та з'єднаємося в один самостійний вільний український народ» [33, с. 226–228]), хоча в умовах війни це зробити було вкрай важко.

Соборницькі настрої все частіше виявляв і політичний провід українців Австро-Угорщини. Це проявилось зокрема через різку реакцію українських депутатів парламенту та керівників головних політичних партій на агресію Радянської Росії проти УНР, яка розпочалася наприкінці 1917 р. Дії більшовицької влади розцінювалися як вияв завойовниць-

кої війни, безпрецедентна дискредитація принципу «права народів на самовизначення» [34]. Не менш різкою була і реакція на початку 1918 р. на дії тодішнього союзника – Німеччини, яка була причетною до порушення суверенітету УНР та встановлення маріонеткового режиму П. Скоропадського.

Виходячи з цього цілком логічним виглядало те, що вже через декілька днів після проголошення ЗУНР (листопад 1918 р.) її керівництвом були розпочаті практичні кроки по втіленню соборницького ідеалу – об'єднання всіх українських земель в одну державу. Здійснення цього задуму з проголошенням 22 січня 1919 р. на Софійському майдані у Києві історичного акту Злуки УНР та ЗУНР відкрило нову сторінку в історії українського народу – розбудову власної державності та її захист від переважаючих зовнішніх завойовників, що на той час завершилося невдачею.

Висновки. Аналіз еволюції політичної думки українців засвідчив, що Перша світова війна стала потужним каталізатором у подальшому розвитку та остаточній кристалізації ідеї соборності, зближення позицій українців Східної і Західної України, які виявилися спроможними втілити віковичну мрію українського народу у створенні суверенної держави. Утворення УНР та ЗУНР, їхнє об'єднання у 1919 р. у соборній державі, хоча і зазнало поразки, однак перетворилося на величній символ буття української нації, прямим наслідком чого стало відтворення Української держави у 1991 р. Подальші перспективи дослідження проблеми соборності значною мірою актуалізуються сучасними небезпечними викликами, які повстали перед Україною і потребують достойної відповіді. Сьогодні, в умовах відбиття російської навали, смертельної небезпеки існуванню Української держави, української нації, є нагальна потреба як в науковому осучасненні суті багатоміжової історії боротьби українського народу за національне та соціальне визволення, процесу об'єднання в єдиній державі, так і посиленні уваги на дослідженні чинників, які сприяють зміцненню ідеї та цінності української суверенної та соборної держави, поглибленню консолідації української політичної нації, що є запорукою перемоги у війні, успішній мирній відбудові, продовження курсу реформ і євроінтеграції.

Список літератури:

1. Рукопис М. І. Костомарова «Книга буття українського народу. Кирило-Мефодіївське товариство : у 3 т. АН УРСР. Археограф. комісія та ін. / упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко; редкол.: П. С. Сохань (голов. ред.) та ін. К.: Наукова думка, 1990. Т. 1. С. 250–258.
2. Драгоманов М. П. Литературно-общественные партии в Галиции. Драгоманов М. П. Политические сочинения [под ред. проф. И. М. Гревса и Б. А. Кистяковского]. Т. 1. М. : Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1908. С. 418–456.

3. Міхновський М. І. Самостійна Україна. К. : Діокор, 2002. 80 с.
4. Кость С. Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування). Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. 445 с.
5. Драгоманов М. П. Передне слово [до «Громади» 1878 р.]. Драгоманов М. П. Вибране («... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні» [упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук ; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри]. К. : Либідь, 1991. С. 276–326.
6. Драгоманов М. П. Проект основи устава українського общества «Вольный Союз – Вільна Спілка». Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / упоряд. : Кресіна І. О. (керівник) та ін. К. : Вища школа, 1997. Ч. 1. С. 268–276.
7. Тимошевський В. Новий виборчий закон і українські партії. Рада. 1907. 1 липня. С. 1.
8. Лавров Ю. П. Початок діяльності Союзу Визволення України. *Український історичний журнал*. 1998. № 4. С. 17–32.
9. Жук А. До історії української політичної думки перед світовою війною. Визволення. 1923. Ч. 2. С. 30–43.
10. Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни : монографія. К. : Парламентське вид-во, 2009. 448 с.
11. Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші політичні завдання. Львів : Молода Україна, 1913. 31 с.
12. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Ч. 1. Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василіян у Жовкві, 1929. С. 1–285.
13. Грушевський М. Під нинішню хвилю. Наша політика. Львів : НТШ, 1911. С. 5–16.
14. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Ч. 3. Львів : Накладом Власним, друкарня оо. Василіян у Жовкві, 1930. С. 497–776.
15. Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.). Івано-Франківськ : Вид. дизайн. відділ ЦІТ, 2006. 536 с.
16. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Чернівці : Золоті литаври, 1999. 574 с.
17. Цегельський Л. Місяць з'їздів та резолюцій. Літературно-науковий вістник. 1913. Т. LXI. Кн. II. С. 382–390.
18. Яремчук В. Ідея «Київського королівства» О. Бісмарка та її наслідки. *Діалог: історія, політика, економіка*. 2000. № 1. С. 89–91.
19. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]). Ч. I / Репринтне відтворення видання 1920 року. К. : Політвидав України, 1990. 348 с.
20. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 752 с.
21. Бонусяк В. Росія, Польща і Україна в ХХ ст. Проблеми слов'язнознавства. 1996. Вип. 49. С. 76–83.
22. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Відень: Український соціологічний інститут, 1922. 228 с.
23. Кучабський В. Розвиток національно-державницької думки УСС. За волю України: Історичний збірник УСС в 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914–1964. Нью-Йорк : Вид-во Головн. Управи Братства УСС, 1967. С. 48–56.
24. Рудницький С. Україна з погляду політичної географії. Zbuc. URL: <https://zbruc.eu/node/51853>
25. Rudnycky S. Der östliche Kriegsschauplatz. Wiens : Verlag bei Eugen Giedrichs, 1915. 129 s.
26. Бочковський Іп. Фінляндія та фінляндське питання. Відень : Накладом Союзу Визволення України, 1916. 104 с.
27. Лозинський М. Галичина в життю України. Відень : Накладом «Союзу Визволення України», 1916. 61 с.
28. John W. Kingdon, Agedas, Alternatives and Public Policies. Boston : Little Brown and Co., 1984. 240 p.
29. Cairney P., St Denny E. Why Isn't Government Policy More Preventive? URL: <https://paulcairney.files.wordpress.com/2019/04/chapter-2-windows-and-social-construction-22.3.19.pdf>
30. Феденко П. Повстання нації / Мазепа І., Феденко П. З історії української революції. Прага : б. м., 1930. С. 62–94.
31. Лотоцький О. Сторінки минулого. Варшава : Праці Українського Наукового Інституту, 1934. Ч. III. 392 с.
32. Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. Нью-Йорк – Філадельфія : Вид-во «Булава», 1960. 313 с.
33. Жерноклеєв О., Райківський І. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії. К. : Основні цінності, 2004. 283 с.
34. Українська національна держава. Вперед. 1920. 13 січня. С. 1.

Yaremchuk V.D. THE FIRST WORLD WAR AS A “WINDOW OF OPPORTUNITY” FOR THE CRYSTALLIZATION AND EMBODIMENT OF THE IDEA OF THE UNITY OF UKRAINE

The article highlights the problem of formation in Ukrainian political thought of the foundations of the unity of Ukraine, which found their final form during the First World War. The mentioned process is considered to be far from linear, as a reflection of the historical development of the Ukrainian nation, the result of accumulated experience (starting with the council ideas expressed by the Cyril and Methodius Society, the Main Russian Council), the strength of the national liberation movement, the influence of many external factors on it, including political regimes of host countries. Their combination determined a certain difference in the formation of the idea of the unity of sub-Russian and sub-Austrian Ukrainians, which, increasingly saturated with statist content, had a limited regional character for a long time and was reduced to the unification of the Ukrainian ethnic territories of Dnipro and Western Ukraine as part of the new Russia and Austria-Hungary.

Special attention is paid to the “militaristic factor” – the world military conflict, which activated the national liberation movement, accelerated the evolution of the idea of unity, turning it into a political program of struggle for social and national liberation, building one’s own state in an all-Ukrainian sense. Using the model of “multiple flows” (J. Kingdon), we can state that in the conditions of the First World War, a “window of opportunity” was created for Ukrainians, which not only contributed to the crystallization of the idea of confraternity, which was based on the national interest, the primacy of uniting the divided crowns of Ukrainians in a single sovereign state, but also created the conditions for its successful implementation with the beginning of the Ukrainian Revolution of 1917. We are talking about turning the problem of cathedral unity into the leading “agenda” of the national socio-political movement, the transition from an orientalist to an independent strategy, the presence of political forces able to implement these instructions.

Key words: *unity of Ukraine, First World War, “window of opportunity”.*